

Transformacja systemowa wschodnich Niemiec w perspektywie „cudu gospodarczego” Ludwiga Erharda

1. Wprowadzenie

Wśród zachodnioniemieckich ekonomistów panowało dość powszechnie ugruntowane przekonanie, poparte dobrymi doświadczeniami zachodnioeuropejskich gospodarek po II wojnie światowej, że zjednoczenie Niemiec zaowocuje „drugim cudem gospodarczym”.²

U zarania Republiki Federalnej Niemiec przyjęto szerokie, całościowe instytucjonalne ramy dla gospodarki poprzez ich ukonstytuowanie w ustawie zasadniczej. Podobnie działo się w procesie transformacji NRD, która przejęła jednorazowo cały dorobek systemowy zachodniego sąsiada.

Zachodnioniemieccy politycy, chcąc uzyskać poparcie dla procesu zjednoczenia, odwoływali się do mitu reformy walutowej z 1948 roku i spektakularnego sukcesu modelu społecznej gospodarki rynkowej, zbudowanej na gruncie myśli ordoliberalnej. Dekada lat 50. stanowiła zatem u progu lat 90., jak i dziś, najważniejszy punkt odniesienia przy ocenach procesu przebudowy ładu gospodarki byłej NRD. Na gruncie pewnych paraleli pomiędzy tymi dwoma momentami historycznymi formułowano ambitne oczekiwania, które – niestety – nie sprawdziły się.

W związku z tym pojawia się kilka interesujących pytań, przede wszystkim o przyczyny znakomych wyników gospodarczych w czasach Ludwiga Erharda i źródła relatywnie słabych osiągnięć wschodnich Niemiec po zjednoczeniu. Próba wyjaśnienia tych różnic stanowi główny cel badawczy niniejszego opracowania. Rozważania rozpoczynają się od krótkiego zebrania ocen ładu gospodarczego byłej NRD oraz związanych z nimi oczekiwań odnośnie przebiegu transformacji. W dalszej kolejności nakreślone zostają analogie pomiędzy budową ładu społecznej gospodarki rynkowej przez L. Erharda a

¹ Dr Michał Moszyński jest pracownikiem Katedry Ekonomii Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Tekst został opracowany w ramach finansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego projektu badawczego Nr N N 112 258439 „Koncepcje stanowionego i spontanicznego ładu gospodarczego w procesie transformacji systemowej gospodarki Polski i byłej NRD”.

² W. Zohlhöfer, *Das Schlüsselproblem der deutsch-deutschen Wirtschaftsunion: Schaffung wettbewerbsfähiger Arbeitsplätze in der DDR*, „List Forum für Wirtschafts- und Finanzpolitik” 1990, Bd. 16, Heft 3, s. 192.

przemianami we wschodnich Niemczech. Następnie zostają omawiane najważniejsze różnice występujące w toku obu procesów.

2. Oceny ładu gospodarczego wschodnich Niemiec u progu transformacji systemowej

Ekonomiści zachodnioniemieccy dość dobrze – przynajmniej od strony teoretycznej – zdawali sobie sprawę ze specyfiki gospodarowania w systemie centralnie planowanym. Zagadnienia te były przedmiotem dyskusji w literaturze i zostały gruntownie przeanalizowane już przez Waltera Euckena, który za podstawową różnicę uznawał fakt, iż w socjalizmie „...plany [gospodarcze] poszczególnych zakładów i gospodarstw domowych nie są tworzone samodzielnie i nie są koordynowane przez system cen, lecz to plany centrali decydują o tym, co, gdzie, ile i jak zostanie wytworzone i jak nastąpi podział produktu.” Eucken podkreślał, że system z dużą dozą centralizmu nie musi koniecznie łączyć się z własnością państwową i jako przykłady zasadniczo odmiennych rozwiązań zestawiał Niemcy nazistowskie z ZSRR.

Socjalistyczna NRD była postrzegana jako lepiej gospodarująca od innych gospodarek „typu sowieckiego”, jednak też obciążona typowymi dla nich problemami, a przez to niereformowalna.³ W opracowaniach podkreślano, że planiści wykazywali deficyt wiedzy, która z natury jest rozproszona wśród milionów uczestników gry rynkowej, a bez efektywnie działającego systemu elastycznych cen nie sposób na dłuższą metę zapewnić sprawnego procesu gospodarowania. Aspekt ten stanowił jedną z głównych osi krytyki systemu socjalistycznego w literaturze niemieckojęzycznej od czasów F.A. von Hayeka i jego opracowania „Die Verwertung des Wissens in der Gesellschaft”.⁴

Bardzo szybko jednak okazało się, że pomiędzy oczekiwaniami i projekcjami gospodarczymi a faktycznym przebiegiem procesu zjednoczenia występują daleko idące rozbieżności, o czym świadczą m.in.:

- Brak konkretnej wizji rządu na temat ekonomicznych aspektów zjednoczenia. W dziesięciopunktowym programie zaprezentowanym przez kanclerza H. Kohla w listopadzie 1989 r. (*Zehn-Punkte-Programm*) tylko punkt drugi dotyczył gospodarki. Transformacja NRD zdominowana została przez projekt zjednoczeniowy, o wybitnie politycznym charakterze, przy którym kwestie gospodarcze zeszły na drugi plan.

³ G. Gutmann, A. Schüller, *Grundsachverhalte und Grundfragen des Wirtschaftens in der Bundesrepublik Deutschland und in der DDR*, Deutscher Bundestag, Drucksache 11/11 vom 18. Februar 1987, s. 2-10.

⁴ F.A. von Hayek, *Die Verwertung des Wissens in der Gesellschaft*, wykład na Princeton University 20.05.1946, przedrukowany w F.A. von Hayek, *Individualismus und wirtschaftliche Ordnung*, Erlenbach-Zürich 1952, S. 103-121.

- Błędna, zaniżona ocena wartości majątku produkcyjnego NRD, która pozwalała liczyć na znacznie wyższe przychody z jego prywatyzacji.
- Zawyżone szacunki wydajności pracy i ogólnego potencjału gospodarczego – początkowo sądzono, iż względna produktywność gospodarki NRD wynosi około połowy poziomu RFN, zaś wschodnioniemiecki produkt *per capita* określano na około 80% zachodnioniemieckiego. W skali makroekonomicznej przekładałoby się to na produkt potencjalny rzędu 130 mld DEM w porównaniu do 700 mld produktu zachodnich Niemiec, lecz w rzeczywistości nie osiągał on nawet 40%. W związku z tym rząd Kohla sądził, że transfery rzędu 50 mld DEM rocznie będą wystarczające, jednak szybko okazało się, że muszą być one niekiedy nawet trzykrotnie wyższe.
- Specyficzna kombinacja polityki makroekonomicznej – restrykcyjna polityka pieniężna Bundesbanku w reakcji na inflacyjną ekspansję fiskalną rządu federalnego.
- Ustalenie kursu wymiennego marki wschodnioniemieckiej na poziomie 1:1, podczas gdy relacja ta kształtowała się w przedziale 4-6 marek NRD za jedną markę RFN, co wywołało ogromny impuls popytowy we wschodniej części Niemiec na towary z Zachodu i obnażyło słabość tamtejszego przemysłu.

Również w przypadku niemieckiej transformacji, która na tle innych krajów byłego bloku wschodniego stanowiła przypadek całkiem unikatowy, okazało się, że pomimo względnie dobrego rozpoznania teoretycznego niedomagań systemu socjalistycznego i jasno określonego docelowego modelu, skala trudności i kompleksowości procesu przerosła wszelkie oczekiwania. Warto zauważyć, że ekonomia nie dysponowała wówczas – i wciąż nie dysponuje – spójną teorią transformacji, która mogłaby stanowić pomoc dla polityki gospodarczej.

3. Transformacja byłej NRD i „cud” Ludwiga Erharda – podobieństwo „momentów historycznych”?

W Niemczech szukano paraleli historycznych pomiędzy budową nowej gospodarki w powojennych Niemczech Zachodnich i przemianami w byłej NRD. Takie „życzeniowe” zestawienia formułowali przede wszystkim przedstawiciele różnych partii politycznych (kluczowy dla transformacji rok 1990 był rokiem wyborczym). Wśród polityków w RFN panowało przekonanie, iż w przypadku zjednoczenia i odbudowy gospodarczej wschodnich

Niemiec możliwe jest powtórzenie cudu z lat pięćdziesiątych XX wieku. Dla Niemców „Wirtschaftswunder” stanowi ważny punkt odniesienia, który tkwi głęboko w świadomości społecznej. Wydawało się logiczne, że taka analogia występuje, a model rozwoju Niemiec Zachodnich można stosunkowo łatwo powielić. Oczekiwania te wydawały się usprawiedliwione na gruncie następujących argumentów:

- Wprawdzie sytuacja ekonomiczna NRD okazała się znacznie gorsza niż sądzono jeszcze w końcu lat 80., to jednak wydawała się być w lepszej kondycji niż zniszczone wojną strefy okupowane przez aliantów (w lutym 1948 r. produkcja przemysłowa stanowiła zaledwie 57% poziomu z 1936 r.⁵). Dlatego też szybki wzrost wydawał się być jak najbardziej realny, po przewyciężeniu ograniczeń zasobowych i systemowych.
- W obydwu przypadkach występowała względna obfitość wykwalifikowanych zasobów pracy w stosunku do zasobów kapitału, z tą różnicą, że w 1948 r. był on zniszczony fizycznie, zaś w 1990 r. – zużyty ekonomicznie.
- Gospodarki NRD i III Rzeszy funkcjonowały w oddaleniu od reguł wolnorynkowych. Podobieństwo sytuacji wyjściowej wiernie oddaje wstęp do ustawy o zasadach rozdzielnictwa i polityki cenowej po reformie walutowej z 24 czerwca 1948 r.: „Po załamaniu się gospodarki wojennej pojawił się stan, który sparaliżował gospodarczą energię, skierował ją w szkodliwym kierunku i wywołał wielką społeczną niesprawiedliwość. Reforma walutowa powinna przewyciężyć te szkodliwe tendencje, dzięki odbudowaniu naturalnych relacji pomiędzy wysiłkiem a wynagrodzeniem, tak aby osoba otrzymująca wynagrodzenie za swoją pracę stała się uprzywilejowanym konsumentem i aby powstały warunki dla wzrostu wydajności pracy i produkcji”.⁶ Cztery dekady później przy pomocy identycznej argumentacji uzasadniano konieczność wprowadzenia unii gospodarczo-walutowej pomiędzy dwoma państwami niemieckimi.
- Wschodnie Niemcy mogły od początku liczyć na szczodłą zewnętrzną pomoc finansową ze strony silnej gospodarczo RFN, podobnie jak niegdyś zachodnie Niemcy skorzystały z planu Marshalla.
- Była NRD, podobnie jak powojenne Niemcy Zachodnie, miała wdrożyć ramy społecznej gospodarki rynkowej, które opierały się na ordoliberalnych zasadach

⁵ W. Abelshausen, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2004, s. 155

⁶ *Gesetz über Leitsätze für die Bewirtschaftung und Preispolitik nach der Geldreform*, 24. Juni 1948, „Gesetzblatt der Verwaltung des Vereinigten Wirtschaftsgebietes” 1948, nr 12 (07.07.1948), s. 59.

sformułowanych przez Waltera Euckena. Co więcej, NRD powinna przejąć gotowe i sprawdzone rozwiązania instytucjonalne, nie tracąc cennego czasu na ich samodzielne wypracowanie.

Należy ponadto zauważyć, iż poza pierwszym zjednoczeniem w 1871 r. Niemcy miały w swej historii kilka ważnych epizodów transformacyjnych, co mogło budzić nadzieje na istnienie swego rodzaju doświadczenia historycznego, pomocnego przy przyjęciu ładu społecznej gospodarki rynkowej we wschodnich Niemczech w 1990 r.:

- w czasie pierwszej wojny światowej nastąpiło odejście od wolnej gospodarki na rzecz centralnego zarządzania w gospodarce wojennej, głównie w dziedzinie zaopatrzenia w surowce;
- po pierwszej wojnie światowej powrócono do gospodarki rynkowej;
- po przejęciu władzy przez Hitlera postępowała stopniowa centralizacja gospodarki i przejście do gospodarki wojennej;
- po drugiej wojnie światowej zbudowano społeczną gospodarkę rynkową w Niemczech Zachodnich.

4. Osiągnięcia transformacji byłej NRD na tle wyników powojennych Niemiec

Już w pierwszych latach transformacji byłej NRD okazało się, że nie udało się powtórzyć osiągnięć „cudu” L. Erharda. Znacznie słabsze od oczekiwanych osiągnięcia można sprowadzić do kilku kluczowych wielkości makroekonomicznych: niskiego tempa wzrostu gospodarczego, skokowego wzrostu bezrobocia oraz konieczności poniesienia gigantycznych transferów finansowych na „odbudowę Wschodu”. Pod każdym względem powojenna zachodnia część Niemiec uzyskiwała lepsze wyniki (tabela 1.).

Tabela 1. Zestawienie wybranych wielkości makroekonomicznych dla obszaru Niemiec Zachodnich po II wojnie światowej i obszaru byłej NRD w pierwszej dekadzie transformacji

Wyszczególnienie	Zachodnie Niemcy	Wschodnie Niemcy
Dynamika realnego PKB (średniorocznie)	9,6% (1951-1955) ¹ 6,9% (1956-1960) ¹	9,0% (1992-1996) ² 1,6% (1997-2001) ²
Średnioroczna stopa bezrobocia (jako odsetek aktywnych zawodowo osób cywilnych)	8,3% (1951-1955) 3,1% (1956-1960)	14,1% (1991-1995) 18,4% (1996-2000)

Pomoc zewnętrzna	3,18 mld USD ³ (1946-1952)	879 mld DEM ⁴ (1991-1997)
------------------	--	---

Uwagi: ¹ – bez Berlina Zachodniego i Kraju Saary; ² – bez Berlina; ³ – łączna wartość pomocy żywnościowej USA w ramach *Government Aid for Relief in Occupied Areas* i planu Marshalla, ⁴ – publiczne transfery z Zachodnich Niemiec obejmujące ubezpieczenia społeczne. Źródło: opracowanie własne na podstawie: Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder, *Bruttoinlandsprodukt, Bruttowertschöpfung in den Ländern und Ost-West-Großraumregionen Deutschlands 1991 bis 2010*, Reihe 1, Band 1, Statistisches Landesamt Baden-Württemberg, Stuttgart 2011, www.vgrdl.de (15.06.2011); Bundesagentur für Arbeit, *Arbeitsmarkt in Zahlen, Arbeitslosigkeit im Zeitverlauf 2011*, Nürnberg 2011; Institut für Wachstumsstudien, *Das Wachstum der deutschen Volkswirtschaft*, IWS-Papier 2005, nr 1, www.wachstumsstudien.de (15.06.2011); W. Abelshäuser, *Deutsche Wirtschaftsgeschichte ...*, s. 137; B. Schaden, C. Schreiber, *Öffentliche Finanztransfers: Spirale ohne Ende?*, [w:] K.H. Oppenheimer (red.), *Wiedervereinigung nach sechs Jahren: Erfolge, Defizite, Zukunftsperspektiven im Transformationsprozeß*, Duncker & Humblot, Berlin/München 1997, s. 152.

Tuż po reformie walutowej przeciętny wzrost realnego PKB wyniósł aż 20% w okresie 1949-1951.⁷ Później dynamika wzrostu osłabła, ale i tak była wciąż imponująca. W byłej NRD stopa wzrostu realnego produktu osiągnęła podobne wielkości tylko na początku transformacji – w 1992 r. wyniosła 9,5%, w 1993 r. – 11,9%, zaś w 1994 r. – 11,4%. Następnie tempo wzrostu wyraźnie spadło i oscylowało wokół 2% (w okresie 1995-2004).

Szczególnie duże sukcesy powojenne Niemcy odniosły na obszarze rynku pracy. Po 1950 r. stopa bezrobocia zaczęła spadać i, jak wspomina sam Erhard, „...w drugiej połowie 1954 r. zbliżyliśmy się do stanu pełnego zatrudnienia”⁸. Gospodarka wykazywała zdolności do tworzenia nowych miejsc pracy i absorpcji kilku milionów osób napływających z terenów byłej Trzeciej Rzeszy, a później *Gastarbeiterów* z południa Europy. Dla porównania – w byłej NRD skutek emigracji populacja spadła w ciągu pierwszych dwóch lat transformacji aż o 2%. Pomimo to bezrobocie wzrosło skokowo do poziomu kilkunastu procent, aby w okresie 2003-2005 przekroczyć 20%! Zjawisko to o wyraźnie transformacyjnym i strukturalnym charakterze osłabło dopiero po dwóch dekadach przemian.

5. „Nic dwa razy się nie zdarza” – główne różnice uwarunkowań gospodarczych w byłej NRD względem sytuacji po II wojnie światowej

Słabsze od oczekiwanych rezultaty każą szukać przyczyn, dla których oczywiste na pozór analogie dla obu procesów transformacyjnych w historii gospodarczej Niemiec nie miały faktycznie miejsca. Poniżej zostają poddane krytycznej analizie porównawczej podstawowe czynniki różnicujące położenie powojennych Niemiec od sytuacji w byłej NRD. Będą to kolejno: zewnętrzna pomoc finansowa, stan majątku produkcyjnego, reformy

⁷ H.C. Wallich, *Triebkräfte des deutschen Wiederaufstiegs*, Fritz Knapp, Frankfurt am Main 1955, s. 33.

⁸ L. Erhard, *Dobrobyt dla wszystkich*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2012, s. 106.

pieniężne i ich wpływ na konkurencyjność gospodarki, płace i aspiracje dochodowe ludności oraz kwestie ładu gospodarczego i instytucji.

5.1. Pomoc finansowa z zewnątrz

Transfery pomocowe z zewnątrz różnią się w swojej skali w istotny sposób (ostatnia wielkość ukazana w tabeli 1). Pomoc w ramach planu Marshalla traktuje się często jako jeden z głównych czynników szybkiej odbudowy powojennych Niemiec, tymczasem sięgnęła ona w sumie ponad 1,5 mld USD. Kwota pomocy w ujęciu *per capita* dla Niemiec wynosiła tylko 10 dolarów, podczas gdy dla Austrii ponad 130, a Francji – 71.⁹ Amerykańska pomoc nie przekroczyła 5% niemieckiego PNB, nawet w okresie 1948-49. Jednocześnie koszty okupacji ze strony aliantów i reparacje wojenne zaabsorbowały 11-15% PNB. Ponadto, w połowie lat 50., Niemcy spłaciły znaczącą część pomocy.¹⁰

Erhard przy odbudowie gospodarki przyznał priorytet nie sektorowi dóbr inwestycyjnych, ale wytwarzaniu dóbr konsumpcyjnych. Tworzenie kapitału miało następować w dużej mierze dzięki środkom z planu Marshalla, który jednak nie spełnił pokładanych w nim oczekiwań. Okazało się bowiem, że pomoc ta przybywała w formie materialnej (tabela 2) i nie zawsze odpowiadała rzeczywistym potrzebom.

Tabela 2. Zestawienie pomocy dla Zachodnich Niemiec w ramach planu Marshalla w latach 1948-56 (w mln USD)

Okres	Żywność, pasze	Surowce przemysłowe	Maszyny i pojazdy	Różne ładunki
1948/49	213	135	8	32
1949/50	175	212	9	29
1950/51	196	240	13	31
1951/52	76	100	8	26
1952/53	24	38	2	4
Łącznie	684	725	36	122

Źródło: Bundesminister für Marshallplan, *Wiederaufbau im Zeichen des Marshallplan*, Bonn 1953, s. 23.

⁹ W. Abelshausen, *Die Stabilisierung Westeuropas*, [w:] H.-H. Holzamer, M. Hoch (red.), *Der Marshall-Plan, Geschichte und Zukunft*, Olzog, Landsberg a. Lech 1997, s. 48-53.

¹⁰ T. Cowen, *The Marshall Plan: Myths and Realities*, [w:] D. Bandow (red.), *U.S. Aid to the Developing World: A Free Market Agenda*, Heritage Foundation, Washington 1985, s. 64.

Plan Marshalla nie stanowił – wbrew powszechnie panującej opinii – elementu inicjującego wzrost gospodarczy, gdyż oznaki ożywienia pojawiły się zanim nastąpiły pierwsze dostawy pomocowe. Sam L. Erhard i jego zwolennicy negowali wkład programu pomocowego w bezpośredni wzrost, argumentując, że ożywienie zostało osiągnięte własnymi siłami. A. Greenspan stwierdził, że plan Marshalla był zbyt mały, aby znacząco wpłynąć na dynamikę powojennej odbudowy. Jego zdaniem kluczową rolę odegrały reformy Erharda.¹¹ Efekty planu stanowią zatem do dziś przedmiot kontrowersji, zwłaszcza że wzrost wystąpił we wszystkich krajach Europy Zachodniej, był zatem – w pewnym sensie – niezależny od polityki makroekonomicznej. Nie można jednak negować znaczenia planu Marshalla dla ugruntowania zasad gospodarki rynkowej w Europie Zachodniej, w tym także dla włączenia Niemiec w europejski podział pracy i ich reintegrację polityczną.

Transfery płynące do byłej NRD nie miały precedensu historycznego. Ich skumulowany strumień netto w 1993 r. (348 mld DEM), a zatem po uwzględnieniu powracających środków w formie podatków, przekroczył wschodnioniemiecki PKB (323 mld DEM).¹² Pomoc płynęła z różnych źródeł, w tym: z transferów z budżetu federalnego, z funduszu *Deutsche Einheit*, systemu ubezpieczeń społecznych, Paktu Solidarnościowego, podatku solidarnościowego, środków z Unii Europejskiej (tabela 3). W powyższych liczbach nie ujęto działalności Funduszu Powierniczego (*Treuhandanstalt*), którego działalność zakończyła się ponad dwustumiliardową stratą.

Tabela 3. Publiczne transfery dla wschodnich Niemiec w okresie 1991-1996 (w mld DEM)

Źródło pomocy	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Budżet federalny	75	88	114	114	135	138
Fundusz <i>Deutsche Einheit</i>	31	24	15	5	-	-
Środki UE	4	5	5	6	7	7
Ubezpieczenia emerytalne	-	5	9	12	17	19
Federalny Urząd Pracy	25	38	38	28	23	26
Kraje związkowe/gminy	5	5	10	14	10	11
Razem	139	151	167	169	185	187

Źródło: *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 1998*, Deutscher Bundestag, Drucksache 13/10823.

Wśród głównych płatników finansujących transfery do byłej NRD należy także wskazać przyszłe pokolenia, które zostały obarczone rosnącym długiem publicznym.

¹¹ A. Greenspan, *The Age of Turbulence*, The Penguin Press, New York 2007, s. 281.

¹² Dane za: *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 1998*, Deutscher Bundestag, Drucksache 13/10823.

Można wyróżnić trzy podstawowe czynniki określające zapotrzebowanie na środki finansowe w byłej NRD, czyli: tempo rozwoju gospodarczego, pożądany poziom konwergencji warunków życia oraz horyzont czasowy, w jakim to wyrównanie ma zostać osiągnięte. Należy przy tym zauważyć występujące sprzężenia zwrotne – z jednej strony transfery finansowe wspierają infrastrukturę, a przez to wzrost gospodarczy, który z kolei wpływa na finanse publiczne, a tym samym na możliwości dalszego finansowania. W strategii zjednoczenia przypisano wielką rolę kwestiom wzrostu w nadziei, że pozwoli on na udźwignięcie ciężaru odbudowy wschodu bez konieczności podnoszenia podatków. Tak się jednak nie stało i dług publiczny przyrósł o niemal 20 pp. w okresie 6 lat, co skutkowało zwiększeniem kosztów obsługi długu o 1 pp. PKB.¹³

Koszty zjednoczenia okazały się znacznie wyższe niż pierwotnie planowano, według różnych szacunków wynoszą od 1,3 do 1,6 bln euro podawanych przez prasę.¹⁴ Rząd federalny stara się unikać tego kontrowersyjnego tematu i od 1999 r. przestał podawać oficjalne zestawienia argumentując, że pełne określenie kosztów jest nie tylko niemożliwe, ale i niecelowe, zaś mechaniczne agregowanie wszelkich wydatków stanowi merytoryczny błąd.¹⁵

5.2. Stan majątku produkcyjnego

Historycy gospodarczy poddają w wątpliwość powszechne przekonanie o wielkich zniszczeniach wojennych w niemieckim przemyśle. H.C. Wallich stwierdza, że „...rozmiar szkód okazał się mocno zawyżony”, a biorąc pod uwagę, że „...sparaliżowane zniszczeniami możliwości produkcyjne były znacznie niższe niż te powstałe podczas wojny, Niemcy były lepiej uposażone niż przed wojną.”¹⁶ Uważa się, że nawet wobec centralizacji i nastawienia na przemysł zbrojeniowy kosztem konsumpcji, rozwój nowoczesnego przemysłu w okresie gospodarki wojennej ułatwił późniejszą odbudowę. Pomimo zniszczeń, niedoborów i ogólnej biedy tkwiący w nim potencjał stanowił siłę napędową rozwoju wielu gałęzi powojennej gospodarki.¹⁷

¹³ European Commission, *General Government Data*, Autumn 2002.

¹⁴ K.-H. Paqué jest zdania, że łączny transfer zasobów do byłej NRD wynosi około połowy niemieckiego PKB z 2008 r., co stanowi około $\frac{3}{4}$ długu publicznego. K.-H. Paqué, *Die Bilanz: eine wirtschaftliche Analyse der deutschen Einheit*, Carl Hanser Verlag, München 2009, s. 184.

¹⁵ Die Bundesregierung, *20 Jahre Deutsche Einheit*, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Berlin 2010, s. 107-108.

¹⁶ H.C. Wallich, op. cit.

¹⁷ W. Abelshausen, *Kriegswirtschaft und Wirtschaftswunder*, „Viertelsjahreshefte für Zeitgeschichte” 1999, nr 4, s. 538.

Dla kontrastu – stan majątku produkcyjnego byłej NRD okazał się znacznie gorszy niż szacowano. Stało się to widoczne zwłaszcza po zawiązaniu unii gospodarczo-walutowo-socjalnej – przeważająca większość zakładów produkcyjnych dysponowała zużytym i przestarzałym ekonomicznie wyposażeniem, który nie odpowiadał standardom środowiskowym i nie pozwalał na rentowną produkcję. Aż 55% kapitału produkcyjnego było starsze niż 10 lat, a 21% – starsze niż 20 lat. Szacowano, że likwidacji należy poddać około 30-40% majątku.¹⁸ Aż 70% budynków w części wschodniej powstało przed wojną, było to dwa razy więcej niż w części zachodniej.¹⁹ W 1991 r. zasób kapitału na mieszkańca we wschodniej części kraju stanowił zaledwie 35% poziomu zachodniego.²⁰ Olbrzymie potrzeby inwestycyjne, określane orientacyjnie przez H. Sieberta na 840 mld DEM,²¹ zaspokajane były strumieniem inwestycji w majątek trwały, które w ujęciu *per capita* przewyższały poziom zachodniemiecki (zwłaszcza w sektorze budowlanym w pierwszej połowie lat 90.).

5.3. Reformy walutowe i konkurencyjność

Traumatyczne doświadczenia Niemców z hiperinflacją lat 20. i sukces reformy walutowej z 1924 r. sprawiły, że po II wojnie światowej uporządkowanie kwestii pieniężnych niemieccy eksperci traktowali priorytetowo. Wprowadzenie marki niemieckiej w trzech strefach okupacyjnych w 1948 r. stanowiło udany krok w stronę realizacji Euckenowskiej zasady stabilności wartości pieniądza, która to stabilność – jak przyznawał sam Erhard – była „najwyższym nakazem”.²² Podobne nastawienie objawiło się w 1990 r., przy czym chęć szybkiego wprowadzenia marki zachodniemieckiej na terytorium NRD wynikała w znacznej mierze ze złudnego oczekiwania, że pomoże ona szybko osiągnąć zachodni standard życia. Tymczasem posunięcie to zadziało niczym skokowa aprecjacja krajowej waluty dla wschodniemieckich przedsiębiorstw, które zostały dodatkowo wystawione na konkurencję ze strony firm zachodniemieckich i europejskich. Unia walutowa „zamieniła” przeciętną płacę w wysokości 1300 marek wschodniemieckich na 1300 marek zachodniemieckich. Uwzględniając realną siłę nabywczą, oznaczało to czterokrotny wzrost kosztów pracy.

¹⁸ L. Mertens, *Umgestaltung und Erneuerung im vereinigten Deutschland*, Duncker & Humblot, Berlin 1993, s. 100.

¹⁹ G. Sinn, H.-W. Sinn, *Kaltstart – volkswirtschaftliche Aspekte der deutschen Vereinigung*, Mohr-Siebeck, Tübingen 1991, s. 39.

²⁰ Dane za: Bundesministerium des Innern, *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2011*, Berlin 2011.

²¹ H. Siebert, *Das Wagnis der Einheit: Eine wirtschaftspolitische Therapie*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1993.

²² L. Erhard, op. cit., s. 120.

Jednocześnie załamał się rynek wschodni, który w okresie 1989-1992 spadł o 2/3, a na który bardzo liczone. Przedsiębiorstwa z nowych krajów związkowych zawisły pomiędzy rynkami zachodnimi i wschodnimi, rozmijając się z efektywnym popytem na swe produkty. W efekcie nastąpił upadek przemysłu, masowe zwolnienia i bezrobocie. W 1994 eksport wyniósł zaledwie 12 mld DEM, a żeby osiągnąć taki udział w PKB, jak w części zachodniej, musiałby sięgnąć 150 mld!²³ Udział przychodów z eksportu w całkowitej sprzedaży przemysłu stanowił w NRD w 1988 r. niecałe 24% – niewiele, jak na małą gospodarkę, z czego tylko 10 p.p. przypadało na kraje zachodnie.²⁴ Ta ostatnia wielkość świadczy o skali wyzwań, związanych z otwieraniem gospodarki na konkurencję światową.²⁵

Sytuacja z 1948 r. różniła się zasadniczo, gdyż Niemcy były odgradzone od gospodarki światowej systemem ceł i kontyngentów, zaś marka pozostawała niedowartościowana i niewymienialna względem dolara.²⁶ Późniejsza dewaluacja marki z 3,33 do 4,20 DEM za dolara, która nastąpiła 19 września 1949 r., pozytywnie wpłynęła na rozwój handlu zagranicznego, utrzymującego od 1951 permanentną nadwyżkę.

Peter Glotz i U. Thomas, analizując położenie konkurencyjne powojennych Niemiec, porównują obrazowo kraje Europy do ligi okręgowej – wszystkie były na mniej więcej tym samym poziomie. U progu transformacji przedsiębiorstwa z NRD zderzyły się już z ligą światową. Dlatego też – ich zdaniem – proste porównywanie 1948 i 1990 roku prowadzi do błędnych wniosków.²⁷

Rada Ekspertów Gospodarczych, ale i wielu zachodnich ekonomistów, proponowała w styczniu 1990 r. całkiem odmienną, gradualistyczną ścieżkę reform, w ramach której NRD, zachowując częściową autonomię, miałyby się chronić za niedowartościowanym kursem walutowym i stopniowo wdrażać nowe zasady ładu gospodarczego.²⁸ Do takiej wersji zdarzeń nie doszło z powodów politycznych. Należy jednak wątpić, by wizja taka mogła się w ogóle ziścić pod kierunkiem wschodnioniemieckiej elity.

²³ R. Rode, *Die neuen deutschen Länder. Fast 15 Jahre und kein Wirtschaftswunder. Deutsche und europäische Lernlektionen?*, Vortrag für die Konferenz der Academia Polonia in Częstochowa, 01.05.2004, „Hallenser IB-Papier” 2004, nr 4, <http://www.politik.uni-halle.de> (09.07.2012).

²⁴ DIW, „Wochenbericht” 1991, nr 12, 23.03.1991, s. 127.

²⁵ Dla porównania: polityka kursu walutowego w Polsce była zupełnie odmienna – sztywny kurs walutowy pomógł osiągnąć nadwyżkę w handlu zagranicznym. Przeciętna płaca wynosiła w połowie 1990 r. około 13% poziomu wschodnioniemieckiego, a PKB *per capita* – niecałą połowę. G.A. Akerlof i in., *East Germany in from the Cold: The Economic Aftermath of Currency Union*, „Brookings Papers on Economic Activity” 1991, nr 1, s. 32.

²⁶ K. Schiller, *Der schwierige Weg in die offene Gesellschaft, kritische Anmerkungen zur deutschen Vereinigung*, Siedler Verlag, Berlin 1994, s. 24.

²⁷ P. Glotz, U. Thomas, *Das dritte Wirtschaftswunder, Aufbruch in die neue Gründerzeit*, ECON Verlag, Düsseldorf, Wien, New York, Moskau, 1994, s. 174.

²⁸ Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, *Sondergutachten vom 20. Januar 1990*, Deutscher Bundestag, Drucksache 11/8472.

5.4. Płace i aspiracje dochodowe ludności

Przy zestawianiu powojennych reform Erharda z transformacją byłej NRD uwidacznia się kolejna zasadnicza różnica w kwestii płac i powiązanych z nimi aspiracji dochodowych ludności. Za czasów Erharda płace były początkowo zamrożone i dopiero w listopadzie 1948 r. pozwolono na ich swobodne kształtowanie przez partnerów taryfowych. Jak wspomina sam Erhard, związki zawodowe reprezentowały „względnie umiarkowane podejście do polityki płacowej”, na co zapewne w dużym stopniu wpłynęła nieudana próba wyeliminowania nowej polityki ekonomicznej za pomocą strajku generalnego z 12 listopada 1948 r.²⁹

Tymczasem ludność byłej NRD wierzyła, że wraz z wprowadzeniem zachodniej marki nastąpi szybkie wyrównanie standardu życia. Jak wykazywały badania opinii społecznej, 41% Niemców z NRD oczekiwało wyrównania warunków życia pomiędzy wschodnią a zachodnią częścią kraju w ciągu 5 lat, zaś 31% było zdania, że zajmie to dekadę.³⁰

W okresie 1990-1994 wartość wytworzonego produktu w nowych krajach związkowych stanowiła zaledwie 58% ponoszonych tam wydatków konsumpcyjnych i inwestycyjnych. Pozostałe 42% finansowane były przez landy zachodnie.³¹ Życie „ponad stan” przejawiało się również w szybkim wzroście płac, który nie znajdował uzasadnienia w przyroście wydajności. Presja płacowa, wymuszana przez związki zawodowe na wschodzie („zjednoczenie wymaga jednakowych płac”³²), była na rękę związkom na zachodzie (obawa przed „dumpingiem”) i tolerowana przez władze, chcące zatrzymać *exodus* ludności. Władze nie próbowały naruszać autonomii taryfowej, choć prywatyzacja nie była jeszcze zakończona, a większością przemysłu zarządzała agenda rządowa – Urząd Powierniczy.

5.5. Ład gospodarczy

Nawiązując do wymienionej powyżej analogii dotyczącej ustroju gospodarczego, wdrażanego po wojnie i w 1990 r., należy się zgodzić, że faktycznie, w czasie transformacji byłej NRD wprowadzono, przynajmniej częściowo, zasady społecznej gospodarki rynkowej, sformułowane przez Waltera Euckena (tabela 4). Zgodnie z traktatem z 18 maja 1990 r. o

²⁹ L. Erhard, op. cit., s. 47.

³⁰ M. Glaab, *Einstellungen zur deutschen Einheit*, [w:] W. Weidenfeld, K.-R. Korte (red.), *Handbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999*, Campus Verlag, Frankfurt/Main, New York 1999, s. 314.

³¹ E. Schremmer (red.), *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Steiner, Stuttgart 1996, s. 52.

³² Taką argumentacją posługiwał się związek zawodowy IG-Metall.

utworzeniu unii gospodarczo-walutowo-socjalnej, „...podstawę unii gospodarczej stanowi Społeczna Gospodarka Rynkowa (...) oparta w szczególności o własność prywatną, konkurencję, swobodne kształtowanie się cen, pełną swobodę przepływu pracy, kapitału i usług”.³³

Tabela 4. Transformacja byłej NRD a zasady ładu gospodarczego Waltera Euckena

Zasada konstytuująca W. Euckena	Wybrane kierunki reform w byłej NRD
Stworzenie funkcjonalnego systemu cen opartego na wolnej konkurencji	Uwolnienie większości cen i zaprzestanie subwencjonowania większości dóbr pierwszej potrzeby.
Prymat stabilizacji wartości pieniądza	Restrykcyjna polityka Bundesbanku i jego wysoki stopień niezależności.
Otwarte rynki	Wystawienie wschodnioniemieckiego przemysłu na otwartą konkurencję z Zachodu, swoboda przemieszczania się i prowadzenia działalności gospodarczej.
Własność prywatna środków produkcji	Prywatyzacja i reprivatyzacja majątku państwowego, dopuszczenie prywatnej własności gruntów.
Swoboda zawierania umów. Odpowiedzialność za wyniki gospodarowania	Wprowadzenie zachodnioniemieckich przepisów prawa, które gwarantowały swobodę zawierania umów, wyboru zawodu i miejsca pracy oraz regulowały kwestie odpowiedzialności za wyniki gospodarowania (konstytucyjny zapis z 1949 r.: „własność zobowiązuje”).
Stołość polityki gospodarczej	Wiarygodność w polityce pieniężnej, stabilizująca oczekiwania uczestników rynku. Konsekwencja w procesie transformacji gospodarki. Nastawienie na kształtowanie ładu, a nie na ingerencję w przebieg procesu gospodarowania.

Źródło: opracowanie własne.

Ustawodawca w konstytucji z 23 maja 1949 r. świadomie nie ustanowił w sposób formalny ustroju społecznej gospodarki rynkowej, ale stworzył podstawę pod jej rozwój. Sukcesywnie wypracowywane elementy formalnego ładu instytucjonalnego obejmowały m.in.:

- ustawę o Bundesbanku (weszła w życie 26 czerwca 1957), która – w zgodzie z ordoliberalnymi zasadami – nakładała na bank centralny wyłączne zadanie stabilności cen;

³³ *Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik (Staatsvertrag) vom 18. Mai 1990, Art. 1.*

- ustawę przeciwko ograniczeniom w wolnej konkurencji (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*), która weszła w życie 1 stycznia 1958 r. Według Erharda, „...ustawa kartelowa może być uznana za niezbędną <<ustawę zasadniczą>> gospodarki.”³⁴

Wdrożone jednorazowo w 1990 r. w byłej NRD ramy życia gospodarczego były zatem owocem wieloletniej ewolucji. Dawna NRD nie musiała z trudem budować ram instytucjonalnych, w których funkcjonuje rynek, tak jak to miało miejsce w pozostałych krajach EŚW, tylko przejęła gotowe rozwiązania wypracowane przez dekady funkcjonowania społecznej gospodarki rynkowej. Od początku było jasne, że ramy te stanowią docelowy model przemian, zresztą przekonanie takie wyrażała konsekwentnie zdecydowana większość mieszkańców na zachodzie, podczas gdy na wschodzie – jeszcze w grudniu 1989 r. spora część (21%) życzyła sobie „demokratycznego socjalizmu”, a niemal połowa (46%) – systemu mieszanego.³⁵

Zasadna jest oczywiście uwaga, że wdrażany we wschodnich Niemczech model społecznej gospodarki rynkowej oddalił się od swojej czystej formy z czasów Erharda. Jak wiadomo, w końcu lat 60. ustrój ten przekształcano w kierunku państwa dobrobytu. Apologeci ordoliberalizmu właśnie w odejściu od jego zasadniczych założeń upatrują przyczyn coraz słabszych wyników społecznej gospodarki rynkowej.³⁶ Należy też pamiętać, że według Euckena, warunkiem koniecznym do budowy efektywnej gospodarki miałyby być – konsekwentne i kompleksowe wdrożenie wszystkich sformułowanych przez niego zasad.

Funkcjonujące w NRD podmioty produkcyjne nie były przecież przedsiębiorstwami działającymi logiki rynku, ale kierowały się wytycznymi planistów. Terapia szokowa oznaczała radykalną zmianę warunków działania, które trudno przyswoić z dnia na dzień. W jednym momencie zanegowano instytucje formalne realnego socjalizmu i zastąpiono planowo i odgórnie wprowadzonym rynkiem. Jak jednak zauważa F.A. von Hayek, zaledwie część porządku społecznego można utożsamiać ze świadomym projektem ludzkiego umysłu, zaś „państwo jako wcielenie rozmyślnie zorganizowanej i świadomie sterowanej siły, powinno stanowić jedynie małą część znacznie bogatszego organizmu, który nazywamy <<społeczeństwem>>”.³⁷ Działanie tego organizmu regulują również instytucje nieformalne,

³⁴ L. Erhard, op. cit., s. 20.

³⁵ M. Glaab, op. cit., s. 314.

³⁶ H.F. Wünsche, *Die Verwirklichung der Sozialen Marktwirtschaft nach dem Zweiten Weltkrieg und ihr Verfall in den sechziger und siebziger Jahren*, [w:] O. Schlecht, G. Stoltenberg (red.), *Soziale Marktwirtschaft, Grundlagen, Entwicklungslinien, Perspektiven*, HERDER, Freiburg 2001, s. 61-111.

³⁷ F.A. von Hayek, *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago 1948, s. 22.

które ewoluują w długotrwałym spontanicznym procesie. Relacje pomiędzy instytucjami formalnymi i nieformalnymi układają się w dwa wymiary:

- Instytucje nieformalne wspierają instytucje formalne w procesie społecznej koordynacji. W takim przypadku między nimi może zachodzić relacja komplementarności lub substytucji.
- Instytucje nieformalne generują zasadniczo odmienne wyniki niż instytucje formalne, modyfikując ich działanie lub wręcz stojąc z nimi w jaskrawej sprzeczności.³⁸

Wpajany mieszkańcom NRD system wartości był w znacznej mierze rozbieżny z nowym łaodem. Przykładowo: daleko posunięty egalitaryzm w rozkładzie dochodów (NRD wykazywała jeden z najniższych współczynników Giniego) nie był do pogodzenia z systemem bodźców gospodarki rynkowej, zakładającej nierówności majątkowe. Kluczowa dla funkcjonowania gospodarki instytucja prawa własności prywatnej była w NRD konsekwentnie ograniczana. Przywódcy NRD, przeprowadzając kolektywizację wsi, powoływali się na zdanie Lenina, że prywatna własność ziemi prowadzi nieuchronnie do restauracji kapitalizmu.³⁹ Pod tym względem powojenne Niemcy znajdowały się w lepszej sytuacji, gdyż III Rzesza, pomimo centralizowania gospodarki, nie negowała prywatnej własności środków produkcji i tolerowała wielkie koncerny.

Socjologowie wskazywali, że rozczarowanie transformacją i niezadowolenie z niej *Ossis* („Wschodniaków”) wynika w znacznej mierze z utraty tożsamości, negacji dotychczasowych wartości i konieczności adaptacji do nowych reguł gry. Taką nową regułą była choćby większa odpowiedzialność za swój los i ryzyko utraty pracy. W starym systemie o jednostce decydowało państwo, gwarantując jednocześnie zatrudnienie i to przy wysokiej stopie aktywności zawodowej.

W literaturze poddawano krytyce nieczułość na kontekst lokalny i specyfikę postsocjalistycznego społeczeństwa przy narzucaniu nowego porządku. Transformująca się gospodarka wymaga pewnego marginesu swobody i elastyczności instytucjonalnej. Tymczasem normy „importowane” z relatywnie przeregulowanych i nieelastycznych struktur gospodarczych Niemiec Zachodnich nie mogły tego zapewnić. H. Wiesenthal wyraził pogląd,

³⁸ G. Helmke, S. Levitsky, *Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda*, „Perspectives on Politics”, Vol. 2, nr 4, s. 725-740.

³⁹ J. Krasuski, *Historyczne przesłanki podziału i jedności Niemiec*, [w:] L. Janicki, B. Koszel, W. Wilczyński (red.), *Zjednoczenie Niemiec Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, „Studium Niemcoznawcze” nr 71, Instytut Zachodni, Poznań 1996, s. 46-47.

że poświęcono potrzeby elastyczności i innowacyjności instytucjonalnej gospodarki byłej NRD na rzecz zachowania ciągłości systemu RFN.⁴⁰

Imitacyjny charakter transformacji systemowej zdeterminowany został również tempem przemian narzuconym przez rząd, który chciał wykorzystać sprzyjającą konstelację uwarunkowań geopolitycznych. Uniknięto tym samym niewygodnych politycznie debat, wypracowywania alternatywnych koncepcji, ale i jakiegokolwiek modyfikacji zachodnioniemieckiego systemu instytucjonalnego. Metodę „odbudowy Wschodu” (*Aufbau Ost*) stanowiło „rozszerzenie Zachodu” (*Erweiterung West*) bez konceptualnego wykorzystania potencjału lokalnych elit.

6. Podsumowanie

Odwoływanie się u progu procesu transformacji gospodarki byłej NRD do znakomitych wyników osiągniętych przez zachodnią część Niemiec w latach powojennych rozbudziło społeczne oczekiwania i wzmogło zainteresowanie polityką L. Erharda.

Pobieżne spojrzenie na te dwa epokowe wydarzenia w historii gospodarczej Niemiec pozwala przypuszczać, że pomiędzy nimi występuje szereg analogii, jednak po głębszej analizie zauważalne stają się istotne różnice, które każą ostrożniej porównywać dwa „momenty historyczne”. Już Walter Eucken przestrzegał, że „polityki gospodarczej nie można rozpatrywać w oderwaniu od sytuacji historycznej danego kraju.”, ponadto, „...nie można stworzyć obszernego kodeksu polityki gospodarczej, który obowiązywałby we wszystkich krajach.”⁴¹ Zmiana ustrojowa w byłej NRD stanowiła historycznie inne, choć nie mniejsze wyzwanie niż odbudowa powojennych Niemiec, podobnie jak ustroj gospodarczy RFN nie musiał harmonizować ze specyfiką wschodniej części kraju. O błędach prostych porównań pisał m.in. G. Kołodko: „Przyłączenie 5 landów byłej NRD do RFN było czymś zupełnie innym od powojennej odbudowy zachodniej części Niemiec.”⁴²

Transformacja wschodnich Niemiec – niczym typowy remont – trwała znacznie dłużej i kosztowała więcej niż planowano. Pomoc finansowa uzyskana przez nowe kraje związkowe przewyższała diametralnie skalę amerykańskiego wsparcia. Słowa Alfreda Marshalla, że „...dobrobyt materialny może zostać szybko odbudowany, jeśli idee, dzięki którym powstał

⁴⁰ H. Wiesenthal, *Die Transformation der DDR. Ein analytischer Rückblick auf Verfahren und Resultate*, Berlin 1998, www.hwiesenthal.de/downloads/transf_dds.pdf, (11.07.2012).

⁴¹ W. Eucken, *Podstawy polityki gospodarczej*, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Poznań 2005, s. 292.

⁴² G.W. Kołodko, *Od szoku do terapii, ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa 1999, s. 101.

zachowały się”⁴³ okazały się w obu przypadkach prorocze. Zachodnie strefy okupacyjne nie były poddane zgubnej doktrynie centralnego planowania, która zepchnęła NRD ze ścieżki rozwojowej. Przecież tuż po wojnie wschodnie Niemcy pod względem potencjału gospodarczego nie odstawały od części zachodniej.

O ile kierunek reform pieniężnych można uznać za zbliżony, to ich skutki za zasadniczo odmienne. Unia walutowa z 1990 r. wiązała się z hojnym prezentem w formie kursu wymiany, który rozbudził aspiracje dochodowe ludności i osłabił konkurencyjność przemysłu.

Obserwacja wschodnioniemieckiej transformacji systemowej każe zatem krytycznie spojrzeć na traktowanie odpowiedniej kombinacji formalnych czynników instytucjonalnych jako gotowej recepty na wzrost gospodarczy. Wojciech Giza w analizie źródeł cudu gospodarczego L. Erharda starał się udowodnić tezę, że zasady polityki ładu gospodarczego stanowiły konieczny, ale niewystarczający czynnik rozwoju gospodarczego, na który wpływał ponadto splot korzystnych uwarunkowań leżących po stronie popytu i podaży oraz pomyślnej konstelacji międzynarodowej.⁴⁴ Wypada się z tą argumentacją zgodzić. Takich wyjątkowo korzystnych okoliczności, zwłaszcza spoza bezpośredniego oddziaływania polityki gospodarczej, nie można zaprogramować. Dlatego też Erhardowskich sukcesów nie udało się powtórzyć w byłej NRD.

Sam Ludwig Erhard, podsumowując odbudowę powojennych Niemiec, stwierdził, że nie jest „...jednak skłonny do używania pojęcia <<cudu niemieckiego>>. Jego zdaniem nie był to cud, tylko „...konsekwencja uczciwego wysiłku całego narodu, który otrzymał możliwość używania swojej energii i inicjatywy na wolnościowych zasadach”.⁴⁵

Literatura:

- Abelshäuser W., *Deutsche Wirtschaftsgeschichte seit 1945*, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2004.
- Abelshäuser W., *Die Stabilisierung Westeuropas*, [w:] H.-H. Holzamer, M. Hoch (red.), *Der Marshall-Plan, Geschichte und Zukunft*, Olzog, Landsberg a. Lech 1997.
- Abelshäuser W., *Kriegswirtschaft und Wirtschaftswunder*, „Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte” 1999, nr 4.
- Akerlof G.A. i in., *East Germany in from the Cold: The Economic Aftermath of Currency Union*, „Brookings Papers on Economic Activity” 1991, nr 1.
- Bundesminister für Marshallplan, *Wiederaufbau im Zeichen des Marshallplans*, Bonn 1953, s. 23.
- Bundesministerium des Innern, *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2011*, Berlin 2011.

⁴³ A. Marshall, *Principles of Economics*, London: Macmillan and Co., Ltd. 1920. Library of Economics and Liberty [Online], www.econlib.org/library/Marshall/marP58.html (data dostępu 26.01.2012).

⁴⁴ W. Giza, *Niemiecki „cud gospodarczy” jako efekt realizacji ordoliberalnej polityki gospodarczej – analiza krytyczna*, „Optimum. Studia ekonomiczne” 2011, nr 4, s. 107-118.

⁴⁵ L. Erhard, *op. cit.*, s. 194.

Cowen T., *The Marshall Plan: Myths and Realities*, [w:] D. Bandow (red.), *U.S. Aid to the Developing World: A Free Market Agenda*, Heritage Foundation, Washington 1985.

Die Bundesregierung, *20 Jahre Deutsche Einheit*, Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Berlin 2010.

DIW, „Wochenbericht“ 1991, nr 12, 23.03.1991.

Erhard L., *Dobrobyt dla wszystkich*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.

Eucken W., *Podstawy polityki gospodarczej*, Poznańska Biblioteka Niemiecka, Poznań 2005.

European Commission, *General Government Data*, Autumn 2002.

Gesetz über Leitsätze für die Bewirtschaftung und Preispolitik nach der Geldreform, 24. Juni 1948, „Gesetzblatt der Verwaltung des Vereinigten Wirtschaftsgebietes“ 1948, nr 12 (07.07.1948).

Giza W., *Niemiecki „cud gospodarczy“ jako efekt realizacji ordoliberalnej polityki gospodarczej – analiza krytyczna*, „Optimum. Studia ekonomiczne“ 2011, nr 4.

Glaab M., *Einstellungen zur deutschen Einheit*, [w:] W. Weidenfeld, K.-R. Korte (red.), *Handbuch zur deutschen Einheit 1949-1989-1999*, Campus Verlag, Frankfurt/Main, New York 1999.

Glötz P., Thomas U., *Das dritte Wirtschaftswunder, Aufbruch in die neue Gründerzeit*, ECON Verlag, Düsseldorf, Wien, New York, Moskau, 1994.

Greenspan A., *The Age of Turbulence*, The Penguin Press, New York 2007.

Gutmann G., Schüller A., *Grundsachverhalte und Grundfragen des Wirtschaftens in der Bundesrepublik Deutschland und in der DDR*, Deutscher Bundestag, Drucksache 11/11, 18. Februar 1987.

Hayek F.A. von, *Die Verwertung des Wissens in der Gesellschaft*, wykład na Princeton University 20.05.1946, przedrukowany w F.A. von Hayek, *Individualismus und wirtschaftliche Ordnung*, Erlenbach-Zürich 1952.

Hayek F.A. von, *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago 1948.

Helmke G., Levitsky S., *Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda*, „Perspectives on Politics“, Vol. 2, nr 4.

Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 1998, Deutscher Bundestag, Drucksache 13/10823.

G.W. Kołodko, *Od szoku do terapii, ekonomia i polityka transformacji*, Poltext, Warszawa 1999.

Krasuski J., *Historyczne przesłanki podziału i jedności Niemiec*, [w:] L. Janicki, B. Koszel, W. Wilczyński (red.), *Zjednoczenie Niemiec Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, „Studium Niemcoznawcze“ nr 71, Instytut Zachodni, Poznań 1996.

Marshall A., *Principles of Economics*, Macmillan and Co., Ltd., London 1920. Library of Economics and Liberty [Online], www.econlib.org/library/Marshall/marP58.html (26.01.2012).

Mertens L., *Umgestaltung und Erneuerung im vereinigten Deutschland*, Duncker & Humblot, Berlin 1993.

Paqué K.-H., *Die Bilanz: eine wirtschaftliche Analyse der deutschen Einheit*, Carl Hanser Verlag, München 2009.

Rode R., *Die neuen deutschen Länder. Fast 15 Jahre und kein Wirtschaftswunder. Deutsche und europäische Lernlektionen?*, Vortrag für die Konferenz der Academia Polonia in Częstochowa, 01.05.2004, „Hallenser IB-Papier“ 2004, nr 4, <http://www.politik.uni-halle.de> (09.07.2012).

Sachverständigenrat zur Begutachtung der gesamtwirtschaftlichen Entwicklung, *Sondergutachten vom 20. Januar 1990*, Deutscher Bundestag, Drucksache 11/8472.

Schaden B., Schreiber C., *Öffentliche Finanztransfers: Spirale ohne Ende?*, [w:] K.H. Oppenheimer (red.), *Wiedervereinigung nach sechs Jahren: Erfolge, Defizite, Zukunftsperspektiven im Transformationsprozeß*, Duncker & Humblot, Berlin/München 1997.

Schiller K., *Der schwierige Weg in die offene Gesellschaft, kritische Anmerkungen zur deutschen Vereinigung*, Siedler Verlag, Berlin 1994.

Schremmer E. (red.), *Wirtschaftliche und soziale Integration in historischer Sicht*, Steiner, Stuttgart 1996.

Siebert H., *Das Wagnis der Einheit: Eine wirtschaftspolitische Therapie*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1993.

Sinn G., Sinn H.-W., *Kaltstart – volkswirtschaftliche Aspekte der deutschen Vereinigung*, Mohr-Siebeck, Tübingen 1991.

Vertrag über die Schaffung einer Währungs-, Wirtschafts- und Sozialunion zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Deutschen Demokratischen Republik (Staatsvertrag) vom 18. Mai 1990.

Wallich H.C., *Triebkräfte des deutschen Wiederaufstiegs*, Fritz Knapp, Frankfurt am Main 1955.

Wiesenthal H., *Die Transformation der DDR. Ein analytischer Rückblick auf Verfahren und Resultate*, Berlin 1998, www.hwiesenthal.de/downloads/transf_ddr.pdf, (11.07.2012).

Wünsche H.F., *Die Verwirklichung der Sozialen Marktwirtschaft nach dem Zweiten Weltkrieg und ihr Verfall in den sechziger und siebziger Jahren*, [w:] O. Schlecht, G. Stoltenberg (red.), *Soziale Marktwirtschaft, Grundlagen, Entwicklungslinien, Perspektiven*, HERDER, Freiburg 2001.

Zohlhöfer W., *Das Schlüsselproblem der deutsch-deutschen Wirtschaftsunion: Schaffung wettbewerbsfähiger Arbeitsplätze in der DDR*, „List Forum für Wirtschafts- und Finanzpolitik“ 1990, Bd. 16, Heft 3.

Streszczenie

W opracowaniu dokonano porównania transformacji gospodarczej wschodnich Niemiec z dokonaniem z okresu odbudowy zachodniej części Niemiec po II wojnie światowej. Przeprowadzona analiza występujących pomiędzy tymi dwoma procesami analogii wykazała, że oczekiwania nowego „cudu” gospodarczego rozbudzane przez polityków u progu zjednoczenia Niemiec nie miały uzasadnienia. Pomimo pewnych podobieństw obie sytuacje należy rozpatrywać w odmiennym kontekście historyczno-gospodarczym.

Słowa kluczowe: transformacja gospodarcza, była NRD, niemiecki „cud” gospodarczy, zjednoczenie Niemiec.

Abstract

The paper compares the economic transformation of East Germany with the achievements of the reconstruction period in the western part of Germany after World War II. The analysis of the alleged analogies between these two processes shows that the expectations of the new economic miracle incited by politicians at the beginning of the reunification of Germany had no justification. Despite some similarities these two situations should be considered in a different historical and economic context.

Keywords: economic transition, former GDR, German economic miracle, German reunification.

Klasyfikacja JEL: N00, N14, N44, O52, P30, P51.